

«ΚΡΗΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ»
ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΙΣ

ΣΤΕΡΓΙΟΥ Γ. ΣΠΑΝΑΚΗ

ΕΡΓΑ ΚΑΙ ΗΜΕΡΑΙ ΕΝΟΣ ΤΟΚΟΓΛΥΦΟΥ
ΚΑΤΑ ΤΗ ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑ

ΑΝΑΤΥΠΟΝ ΕΚ ΤΟΥ ΚΓ' ΤΟΜΟΥ (ΤΕΥΧ. Ι)

ΕΚΔΟΤΗΣ: ΑΝΔΡΕΑΣ Γ. ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΣ
ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ ΚΡΗΤΗΣ 1971

ΕΡΓΑ ΚΑΙ ΗΜΕΡΑΙ ΕΝΟΣ ΤΟΚΟΓΛΥΦΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗ ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑ

Τὸ ἔγγραφο ποὺ δημοσιεύω παρακάτω μοῦ τὸ ἔστειλε ὁ φίλος κ. Κωνστ. Μέρτζιος, ἀπὸ τῆς Βενετίας, σὲ φωτοαντίγραφο. Τὸ πρωτότυπο βρίσκεται στὴ Biblioteca del Museo Correr, Archivio Morosini - Grimani, Busta 568, No 26.

Περιέχει μιὰ καταγγελία ἀγνώστου ἐναντίον τοῦ Ἀνδρέα Μαρᾶ, κατοίκου Ἀγίου Σίλα, ἐπαρχίας Τεμένους, ποὺ ἐνῶ ἦταν πολὺ φτωχὸς βασταγαρόπουλος καὶ διακονιάρης, ὅπως τὸν χαρακτηρίζει τὸ ἔγγραφο, ἐπλούτισε ἀπὸ πανάγομες τοκογλυφίες καὶ τὴν ἐκμετάλλευση φτωχῶν καὶ δυστυχημένων ἀνθρώπων.

Ὁ καταγγέλων εἶναι ἀγνώστος γιατί δὲν ὑπογράφει τὴν καταγγελία του, οὔτε ἀναφέρει πούθενά τὸ ὄνομά του.

Τὸ ἔγγραφο εἶναι ἀχρονολόγητο. Ὁ ἀφέντης ὁ γενεράλε Μολὶν ποὺ ἀναφέρεται πιθανὸν εἶναι ὁ Giovanni Da Molin ποὺ ἦταν Proveditor della Cavalleria in Candia τὸ 1590 ἢ ὁ Francesco Da Molin, ποὺ ἦταν Proveditore Generale in Candia τὸ 1628¹, ὅπως ἀναφέρεται στὸν κώδικα Καπελλάρι, κατὰ πληροφορία τοῦ κ. Μέρτζιου. Μᾶλλον πιστεύω πρόκειται γιὰ τὸν δεύτερο, ὁ ὁποῖος ἦταν καὶ ἀρμοδιότερος γιὰ τὰ ζητήματα τῆς δικαιοσύνης. Συνεπῶς τὸ ἔγγραφο πρέπει νὰ γράφτηκε μετὰ τὸ 1628.

Ἀπὸ τὰ γραφόμενα, ποὺ πρέπει νὰ εἶναι ἀληθινά, ἀφοῦ ἀναφέρει ὀνόματα καὶ συγκεκριμένες περιπτώσεις, φαίνεται ἡ ἀθλιότητα στὴν ὁπρία ζοῦσε τότε ὁ ἐργατικὸς λαὸς τῆς Κρήτης καὶ ἡ ἐκμετάλλευσή του ἀπὸ τοὺς ἐπιτήδειους, ποὺ δὲν ψηφοῦν μὴδὲ φοβοῦνται μὴδὲ Θεὸ μὴδὲ δικαιοσύνη καὶ φθάνουν μέχρι τοῦ σημείου νὰ σκοτώνουν ἀνθρώπους γιὰ ἐντελῶς ἀσήμντες ἀφορμές, γιατί τοὺς προστατεύουν οἱ ἀφέντες τους καὶ δὲν φοβοῦνται τὴ δικαιοσύνη.

Καὶ γλωσσολογικά ἔχει ἐνδιαφέρον τὸ ἔγγραφο γιατί εἶναι ἓνα δείγμα τῆς γλώσσας ποὺ μιλοῦσε τότε ὁ Κρητικὸς, ποὺ δὲν διαφέρει πολὺ ἀπὸ τὴ γλῶσσα ποὺ μιλοῦσε καὶ στίς ἀρχές τοῦ αἵωνα μας. Πολὺς φράσεις τοῦ ἐγγράφου μπορεῖ νὰ τίς ἀκούσει κανεὶς καὶ σήμερα ἀπὸ ἡλικιωμένους χωρικούς, ποὺ δὲν ἔχασαν τὸ παλιὸ κρητικὸ ἰδίωμα. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ τὸ δημοσιεύω σὰν ἓνα δείγμα τῆς Κρητικῆς διαλέκτου τῶν ἀρχῶν τοῦ 17ου αἵωνα.

¹) Βλ. Νικ. Ζουδιανοῦ, Ἱστορία τῆς Κρήτης ἐπὶ Βενετοκρατίας, τόμ. Α', σ. 283.

Τὴν ὀρθογραφίᾳ τοῦ κειμένου, τὸν τονισμό καὶ τὸν χωρισμὸ τῶν λέξεων διατηρῶ ὅπως ἔχει στὸ πρωτότυπο. Δείγμα τῆς γραφῆς τοῦ ἐγγράφου μπορεῖ νὰ δεῖ ὁ ἐνδιαφερόμενος στὸν πίνακα ΝΖ'.

Γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ κειμένου ἐπεξηγῶ σὲ σημειώσεις ὅσες λέξεις ἢ φράσεις ὑποθέτω πὼς θὰ εἶναι δυσνόητες ἀπὸ πολλοὺς.

Biblioteca del Museo Correr, Venezia, Archivio Morosini - Grimani, Busta 568, N° 26.

χωρίο ἅγιο σίλλα ντιστρέτο καστελίου τεμένου /

Fo 1

+ ἐν τῷ χωρίῳ ἅγιο σίλλα βρίσκετε ἓνας κακῶς ἀνθρώπος ζουρά-
 ρις ἀκωμὶ καὶ φονέας /² ὀνόματι ἀνδρέας μαρᾶς ὁὗ πολὺς ἦτονε βα-
 σταγαρόπουλος πτοχὸς διακονιάρης /³ καὶ ἡβρικέντονε ἀφέντις ὀντετόρες
 ὁ μέξερις. καὶ ἐπίρεντονε καὶ ἡβαλέντονε εἰς τὸ /⁴ σταύλον του καὶ
 ἐγοβερνάριζε τὰ ἀλογατον. καὶ ἦχεν τον φαμέγιο. ὡς σὰν καὶ ἄλους
 πολοὺς /⁵ ὁποῦ βάνουσιν δι ἄρχοντες φαμέγιους καὶ βορδονάρους. ἐ
 τζη ἦτον καὶ αὐτός. καὶ ὡς σὰν /⁶ ἦκαμεν δαμάκην κερόν καὶ ἦφαγεν
 καὶ εχόρ τασεν καὶ ἐξεκάττισε ἐποδιαντράπην /⁷ καὶ πλακῶνι καὶ μίαν
 του φαμέγια. καὶ ὁ σὰν τό μαθεν ὁ ἄρχος τοῦ τήνῃβλογᾶ καὶ /⁸ ἀπο-
 βγάνι τζη. καὶ ἐρχουν(τε) εἰς τὸ χωρίο ἅγιο σίλλα. καὶ ἀπὸ χρόνο ἕως
 χρόνον ἐμαθεν καὶ /⁹ τὴ ζοῦρα. καὶ ἦκαμεν τηνε καὶ ὁ σον τὴν ἐμά-
 θενέ τόσον τότε φώτιζεν ὁ πυρασμός καὶ /¹⁰ δεν τὴν ἡφηνε οὐδε ἀφή-
 νητηνε ἕως τὴν σήμερον. καὶ ἔχει κεσταρισμένα ἕως ἐδᾶ φόρους /¹¹ πε-
 νήντα χιλιάδαις δουκάτα. καὶ δενίχε ἀπάνο στη φέδεμον ὡς σὰν ὁ θεὸς
 ἀληθεινός /¹² ἀποῦ τζηγονέους σιου τίβοτας πράμα ὁ τινα ξάζη ενα
 κατρίνη. πτοχὸς καὶ διακονιάρης ἦσανε /¹³ καὶ ἐδᾶ ἦναι ὁ μεγαλήτε-
 ρος πλοῦσιος ὁ ποῦνανε ὅλο με τζη ζοῦραις καὶ δὲ ψηφᾶ μιδε /¹⁴ φο-
 βατε μίδε θεὸν μήδε δίκαιωσήνη. καὶ λαλῇ καὶ πάγι ἕως τὴν σήμε-
 ρον. μᾶ ἐδάτονε /¹⁵ ξεβαρεθήκαμεν καὶ δίδωμέν τονε τῆς δικαιοσύνης
 νακάμη ὡς σὰν ορίζει. καὶ ἔχει πλέ /¹⁶ ὦ παρατόενα μερτικὸν τοῦ χω-
 ρίου ἅγιο σίλλα αγορασμένο. ὅλο με τροφαρίαις καὶ με τζη ζοῦ /¹⁷ ραις
 ἐπιρε καὶ δύο κατικηαις σπίττη τῶν δραγανέγον ἡ ὁποίη σαν καὶ κα-
 βαλᾶρι ἐπὰ ἄλον κερον μᾶς πόθαναν.

/¹⁸ + ἀκόμῃ ἐγόρασε καὶ αλονένα χωρίο τζη δεκαρχιοτες καὶ τοῦ
 καλαφάτη καὶ κηδὰ τζη κᾶνη /¹⁹ τζη ζοῦραις πάλῃ περσότερες. ὁ ποῦ
 δίδει ἓνα πρατικὸ στάρι καὶ πέρρι ἓνα πρόβατον. /²⁰ δίχος ἀλαπολάτι-
 βοτας ὁποῦ κᾶνη τον κακορίζηκον τῷ χοριατῶν. τὸ ὦ ποίον θέλη ζα-
 μηνά /²¹ ρει καὶ ἀποκῇ ἡ δικαιοσύνη νὰ μάθη τὴν ἀλήθειαν.

/²² + τὸ ὦ ποίον ἐπᾶνδρεψε τὴν πρότην του θυγατέρα καὶ ἡδω-
 κέν τζη τριανταδύο χίληά /²³ δες π(έρ)πυρα) ὅλο με τζη ζοῦραις.

124 + ἀκωμὶ ἐπάνδρεψε καὶ τὸν ἀφέντην τὸν τζόρντζη τὸν ὕον τοῦ καὶ ἠδοκεν τοῦ καὶ αὐτοῦ 125 νοῦ ἀλαιοῖς τριᾶνταδύο χιληάδες πέρπυρα. ναμὴν παραπονέσι λέγει τὸ ἕναν τοῦ παιδι α 126 ποῦ τὸ αλο. ἀκωμὶ ἔχει ἀλα δύο παιδιᾶ καὶ κτάσεται να δώσει καὶ αὐτοῶν. τὰ ὦμια 127 ὕγον ἄλες ἐξήντατέσερις χιληάδες πέρπυρα διάνατακαμη λέγει ὀλατου τὰ παιδιᾶ 128 ἴσα καὶ ἀπόμένου σὴν του καὶ κεινοῦ νατρώγη ἀνε ζήσι ἀπὸ δᾶ καὶ κήθες ἄλους ἐκα 129 τον χρόνους. διατῇ ματὸν χ(ριστό)ν τη ζοῦρα δεν τὴν ἀφηνη ποτέ.

130 + ἐνπρώτης ἕνας νικολὸς σαμπαδεῖς ἐπίγειν καὶ ἐχρόθηκεν ἀπὸ λόγοντου ἐ τουνοῦ τοῦ ἀνω(θεν) 131 ἀνδρέα τοῦ ζουράρι ἐξὶ M(ουζούρια) στᾶρι. καὶ ἠβαλέν τουτο π(έρπυρα) δόδεκα τὸ M(ουζούρι). ἦτονε τζη πρότες 132 τοῦ ἀπρίλλη καὶ τὸν προτοούλιον τὸν πρότον ἐρχόμενον τοῦ πέρι τοῦ ἄνω(θεν) σαμπαδῇ ὁδιατᾶ 133 ἐξὶ M(ουζούρια) τὸ στᾶρι εἰς τὸ ἄλῶνι ταγὶ M(ουζούρια) τριάνταδύο ἀπὸ π(έρπυρα) τέσερα τὸ M(ουζούρι). ἀκωμὶ 134 σιτᾶρι M(ουζούρια) ἐφτᾶ. ἀκωμὶ καὶ τορνέσα λῦτρες δεκατρεῖς. οὐδιὰ ἐξὶ μουζούρια στᾶρι ὁποῦ κά 135 νουσίνε π(έρπυρα) ἐβδομήνταδύο καὶ λόγιασε ὕψιλό τατη δικαίωσύνη ἦντα σικόνουνε τὰ τρι 136 ανταδύο μουζούρια ἢ ταγὶ καὶ ταεφτᾶ M(ουζούρια) τὸ στᾶρι καὶ ἡ δεκατρεῖς λῦτρες τὰ τορνέσα ἀποῦ 137 τουπίρε γιὰ τὰ ἐξὶ M(ουζούρια) τὸ στᾶρι τὸ ὦ ποῖον ζῇ τὴν σήμερον νατο μαρτυροῖσι ὁ ἄνωθεν νικολὸς 138 σαμπαδεῖς.

139 + ἀκωμὶ καὶ τὸν μιχελὶ τοῦ καπέλα ὁ ποῦ του ἐ πῖρεν τὸ πρεβόλην του. καὶ τὰ χωράφια του καὶ 140 ἀλατήβοτας ὁ ποῦ ξάζουσι ἐξιχιλιάδες πέρπυρα. τὸν κερὼν τζη πήνας. καὶ ἐπῖρεντα ὡς σὰν 141 ἤθελε μοναχὸς στον 142 διατὶ ἦτονε ἡ πήνα καὶ κακομιριᾶ εἰς τὸν κόσμον. καὶ αὐτὸς ἦτονε φαμελήτης. καὶ διανα 143 γλῆ τώσι ταπαιδιάτον. τοῦτᾶ δωκε. νὰ μὴν ἀπόθάνουσι καὶ δεν ἱκαμεν ὁσαχρισταῖς νατοῦ 144 ταπλερώσι εἰσε φόβον θ(εοῦ). μὰ ἡδιδεντον τόσον κρασί ξιδόκρσσω. καὶ κριθᾶρι καὶ ξιλοκέ 145 ρατα καὶ με ὁ τι τοῦ ἠθελε φανή. καὶ ἡδιδεντον το κρασί πέν(τε) λυ(τρες) τὸ μῖστατο. καὶ αὐτὸς ὁ κα 146 κορίζηκος τόφεργε εἰς τὴ χώρα. καὶ διδασὴν του ἐξὶ γι ἐφτὰ πέρπυρα στομίστατο. καὶ δένε 147 μπόρι νακάμι ἀλέως παρανατοδώσι. ναπάρι φωμὶ ναγλῆ τώσι καὶ κήνος καὶ ἡ γυναῖκα 148 τον καὶ τάπαιδιάτον. τὸ ὦ ποῖον ζῇ τὴν σήμερον νατο μαρτυροῖσι καὶ κήνο καὶ ἀλα πολά.

149 + ἀκωμὶ καὶ ἕνας γιάνης τζαμπάνης καὶ κιοῖακὸς τζαμπάνης καὶ ἀνέζα ἀδέλφια 150 καὶ οἱ τρεῖς να ζαμηναριστοῦσι, ὁ ποῦ τος σε πῖρεν τὸ πρᾶμαν τος τῶν κακορίζηκων. 151 ὅλον τὴν πήνα. καὶ ἠδοκέντος μίαν εὐδομηνηταρὰ M(ουζούρια) ταγί. καὶ ἠβαλέντος τη 152 νε ἐξὶ πέρπυρα τὸ μουζούρι. καὶ αὐτήνη. πάνε εἰς τὴ χώρα. ναβροῦσίνε νατὴν μπουλήσου 153 καὶ ἐδείδασήντος τρεῖς πέρπυρα στὸ μουζούρι.

διαμιᾷ λέγει καὶ αὐτὸς ὁ ζουράρις νὰ καὶ ⁵⁴ ἐγὼ τρεῖς περὶ πύρα στὸ μουζοῦρι καὶ ἀφίτεμοῦ τῆνε. καὶ δὲ επαδᾷ ὑψιλότατη δικαιωσὴν. ⁵⁵ ἄδικήαν τὸς τὴν ἤκαμεν νατὸς τὴν ἐδώσι τὴν ταγὶ ὁ μπρὸς ἐξι πέρ-
πυρα καὶ ἤστερα τὴν ⁵⁶ ἐπέρι ἀπὸ λόγοντος πέρ(πυρα) τρια. καὶ
οὐδε τὸν θεὸν εφοβύθηκε. μηδε τὴν δικαίωσὴν. μὰ ἡ ⁵⁷ καμεν ὡς σὰν
ἄσασῖνος ὁποῦ ἦνε.

⁵⁸ + ἀκωμὶ καὶ ἓνας γεωργάκης κουστομήρης τοῦ ἐπίρε καὶ ἐκη-
νοῦ μίαν κασέλα μεγάλη καρένια ⁵⁹ καὶ ἐστημάρισέν τῆνε ὁ μαραγκκὸς
ογδοῆντα λύτρες τορνέσα καὶ ἤδοκεν τοῦ ἐξι Μ(ουζούρια) ⁶⁰ ξιλοκέ-
ρατα. καὶ ἐξι ἀξάγια κουκηᾷ. καὶ ἓνα μουζοῦρι στᾶρι ρῖγλη. καὶ ζῆ
τὴν σήμερον ⁶¹ καὶ ἄς ζαμηναρῖστη διακῆνο καὶ διὰ ἄλαπολλά πράγ-
ματα ὁποῦ κατέχει ναπῆ.

⁶² + ἀκωμὶ θέλη ζαμηναρῖστη καὶ ἡ κατεργιᾷ ηκουστομῖροποῦλα
του ποτε ἀγγελῆ ὁ ποῦ τζῆ ⁶³ ἐπίρε ὅλα τζῆ τᾷ ροῦχα καὶ τὰ στολη-
διά τζῆ. καὶ ὁ θε(ὸς) κατέχη καὶ ἐπᾷ ἦντα τὴν ⁶⁴ σασηνάρισην καὶ
αὐτῇ.

⁶⁵ + ἀκωμὶ καὶ τὸν δημή(τρη) τὸν ταργόντζα. να ὁμολογήση καὶ
νὰ πῆ καὶ αὐτὸς τζῆ ζοῦρες ὁπουτου κατέχει.

⁶⁶ + ακωμὶ θέλη ελθῇ καὶ ὁ γιαμᾶς ὁ κουστομυρόπουλος να ζα-
μηναρῖστη ἦνταχη καμωμενα ⁶⁷ ἀπάνο διὰ τζῆ ζοῦρες ὁποῦ κᾶνη.

⁶⁸ + ακωμὶ καὶ ὁ γιάνις καφάτος λεγόμενος φαλιέρος ναζαμηνα-
ριστῇ καὶ αὐτὸς διατζῆ ζοῦρες ⁶⁹ ὁ ποῦ κᾶνη καὶ ἐξεφοβύθηκε μονι-
τάρου καὶ δέρι ἀνδρες καὶ γηναῖκες καὶ ὁ διὰ ἄλλα ⁷⁰ πολλὰ πράγ-
ματα ὁ ποῦ κᾶνη.

⁷¹ + ἀκωμὶ ἐτοῦτος ὁ ἀνωθεν καφάτος ἔχει μίαν θυγατέρα ὀνο-
ματὶ μαρῖα. καὶ γηναῖκα τοῦ γιανᾷ ⁷² μπασταρδέλο. ἤθελεν περάσι
ἀπὸ μίαν ἀπιδιά. ὁ ποῦ τῶνε ἐκεῖ κοντᾷ. εἰς τὸ χωρῖο ⁷³ καὶ ἀνεβένι
νακό ψη ἓνα ἀπιδι νατὸ φάγι διατῆ βλάφτεντονε καὶ ἐζητηξέντο ἡ
ὄρε ⁷⁴ ξηντζῆ καὶ ἐκῆνος ἀπὸ κῆθες. καὶ θορί τῆνε ἀπάνο εἰς τὴν ἀπι-
διᾷ. καὶ πάγι ἀπὸ κά ⁷⁵ το καὶ δεῖδη τζῆ μίαν πυκταρᾷ εἰς τοκορμὶ
καὶ ἤδοκεν κάτω κακῶς ἔχοντας. καὶ ὁσᾶν ⁷⁶ ἤπεσε στένετε καὶ δεῖδη
τζῆ ξιληαῖς ὁ τῖ ὁ πουτῆνε φήκε μεσαθαμένη. ἡ ὁ ποῖα ζῆ ⁷⁷ Καὶ αὐ-
τῇ καὶ ὁ ἀνδρας τζῆ νατο μαρτυρίσι καὶ ἄλα πολλὰ διχος ναχη να κά-
μη εἰς τὴν ἀπιδιά.

⁷⁸ + ακωμὶ εσκότοσε καὶ τὸ μανιῶ τοδημητροπουλον τον αμπε-
ληκὸν τῆς ἀγίας αἰκατερίνας τῶν σινα ⁷⁹ ἱτῶν καὶ ἐπόθανε. τζῆ ὀκτω
μέραις. μάρ τυρες ὅλον τοχωριὸ καὶ οἱ πρε(βύτεροι) τῆς ἀγίας αἰκα-
τερίνας.

58 καρένια sopra linea, κυπαρισένια ἔχει διαγραφῆ.

78 μανιῶ sopra linea, μιχελῆ ἔχει διαγραφῆ.

^{/80} + ἀκωμὶ τὸν κερῶν τζη πήνας. τὸν χιμόνα τη μεγάλη σαρα-
 κοστή ἐπίγε ἑνακο πέλλη ὀκτῶ ^{/81} χρονῶν καὶ ἦτονε καὶ φιληοτζον του.
 ὁ ποῦτο βάπτη σε καὶ κόβγη του δυὸ ἀγκηναρόφιλα ^{/82} καὶ ἡτρογέν-
 τα. καὶ μέσα ὁ ποῦτάτρογε πήγε καὶ βρῖσκητο. καὶ δεῖδη του καὶ
 Fo 3 σκοτόνι ^{/83} μεξιληαῖς καὶ μεγλοτζαῖς καὶ ἀποθένη τοκακορήζηκο. τὸ
 ὠποῖον ζη τὴν σήμερον ἡ μά ^{/84} να του ἡ καλη βλάχενα. καὶ μαρτυ-
 ράτο καὶ ἡ κατεργιὰ Φαντζοπούλλα. καὶ ὁ παπὰς ὁ ενορίτης ^{/85} τοῦ
 χωρίου ἀποῦ τόθαψε. καὶ ἦτονε ἀκώμη ἡ γουλιὰ τὸ ἀγκηναρόφιλο εἰς
 τὸ στόμαν του ^{/86} ὄντενεξεψυχησε. καὶ ἡβγαλέν τηνε ἀποῦ το στόμαν
 τοῦ ὁ ἀνωθεν παπὰς ὁ ὠ ποῖος το θελημα ^{/87} ρτυρήσι καὶ ἀντός.

^{/88} + ἀκωμὶ τῇ γράμαρῖα τη ψήρενα οδία τί ἐπέρασε τῶν κερῶν
 τζη πήνας ἀποῦ τὸ χοράφην του ^{/89} καὶ σκήφτη καὶ πιάνη δυὸ τρεῖς
 μαντιλήδες να τζη φάγει ἡ κακομίρα. γλακᾶ καὶ πριάνητηνε ^{/90} καὶ
 βανη τηνε κάτω. καὶ δίδη τζη πλεῖα παραδέκα γλωτζαῖς. διατὴ δene-
 βάστα βέρρα ^{/91} μόνον ἑνα κλα δευτήρι εἰς τὸ λονρήντον. καὶ βγάνι
 το καὶ κόβγη τζη πλεξοῦδες τζη σύ ^{/92} ριζα τζηκεφαλῆς τζη. καὶ σκύ-
 ζει καὶ τὰ ροῦχα τζη. ὕγουν το φουστάνην τζη καὶ τὸ πο ^{/93} κάμισόν
 τζη. ἀπὸ πάν ἕως κάτω. καὶ ζοῦνε ἡ θυγατέρες τζη ἡ ἐργήνα καὶ ἡ
 κατε(ρ)γιὰ ^{/94} καὶ ἄλη ὁ ποῦ τοκατέχουνε. καὶ ὁ νικολὸς σαμπαδεῖς
 ὁ ποῦ τῶνε γύτονας ἐκὴ κοντᾶ καὶ κα ^{/95} τέχη το διατήνε γύτονας.

^{/96} + ἀκωμὶ καὶ τῇ μανοληᾶ τοῦ μιχελλὶ τοῦ γιαληνᾶ τῇ γηναῖκα
 ἐπιασε τὸν κερῶν τζη ^{/97} πήνας καὶ ἐμάζωνε βροῦβες καὶ ρίχνι τηνε
 μέσα εἰς ἑνα ρυγιάκη. καὶ γλοτζοκο ^{/98} πάτηνε καὶ ἦτον καὶ γαστρομέ-
 νη καὶ ἐποβάλληκε. καὶ ζῇ τὴν σήμερον νατο μαρ ^{/99} τυρῖσι.

+ ἀκωμὶ καὶ ὁ νικολὸς μπασταρδέλος λέγει καὶ μαρτυρὰ πῶς τοῦ
 ἐπίρε ἑνα ^{/100} κομάτι χωράφη γι(α)μιᾶ τριακοσαρᾶ πέρπιρα. καὶ οὐδε κή-
 να δεν τοῦτα δοκε. τορ ^{/101} νέσα μα ἡδοκέν του ὁ τη θελεν ἐκῆνος. με
 ξιλοκέρατα καὶ κριθάρι καὶ ταγῖ καὶ ἡδο ^{/102} κεντο τοῦ γαμπροῦ του.
 καὶ λέγουσι πῶς του τόβαλε πεντακόσα δονκάτα.

^{/103} + ἀκωμὶ ἔχει ἀλη μίαν κατηκειᾶ σπίττη εἰς τηχωρα στῶ ξό-
 πορτο εἰς τὴν ἐνορίαν τζη ^{/104} κερᾶς τζη ὀδιγήτριας εἰς τὰ ὁ ποῖα
 στέκη ὁ νικαλὸς ὁ καπάδοκας ὁ κορδελαῖς ἐκεῖ ^{/105} λέσηνε ὁ τι πῶς
 ἔχει καὶ τὴν κασέλαν του ἀποῦ ἔχει μέσα τὰ τορνέσατου. καὶ ἄλλα
^{/106} πολλὰ κατζήβελα. μᾶ εἰς το χωρ(ιὸ) ἄγιο σίλα καὶ τζη δεκαρχιό-
 ταις καὶ εἰς το χωρίο τοῦ καλα ^{/107} φάτι ὁποῦ ἔχι ἀγορασμένα ἔχει τζη
 καρποῦς του. καὶ τακουράδια του. καὶ ὄντε θέλη ^{/108} ὕψιλότατη δικιω-
 σίνη ναζαμηνάρι ἅς πιάσι πάραφτας τζη κασέλες ὁ ποῦ ἔχει ^{/109} στῇ
 χῶρα καὶ εἰς τὸν ἅγιον σίλα. + ἀκωμὶ θέλη ζαμηναριστῇ καὶ ὁ
 ενορίτης του χωρίου τοῦ ^{/110} ἁγίου σίλα. ὁ τι πῶς ἐπίγε καὶ τζακήζη
 του τὴν ἐκλισίαν του ὁ γαμπρός του ὁ παπὰς μαρ(κος ^{/111} κ)ε τὸν κύ-

ρην του το παπὰ μιχελι τη νίκτα. πέντε ὅρες ναξιμερόσι. με το μανιῶ τον μπαζή /¹¹² λιο καὶ ἐμπίκασι καὶ ἐλντουργίσασι. καὶ ἐνεχώσασηνε καὶ ἓνα λείφανω ἀποῦ η /¹¹³ τονε ἐκεῖ θαμένο. διτη(διότι;) το σικοφαντίσανε πῶς ἐκακαθρόπισε. καὶ ἐδέσαντο με τὸ /¹¹⁴ σκηνὴ καὶ βγάλαν το ὄξο ἀποῦ το μνίμαν του. καὶ ἤχεν του κομανταμ(έν)το ὁ ἀνωθεν παπὰς /¹¹⁵ ο ἐνορίτης πενήντα τζηκηνια χρυσᾶ καὶ δεκοκτῶ μηνες φορτζάδικο καὶ ἀντήνη ἔκον /¹¹⁶ τραφάρσσηνετοκο μανταμέντο μὲ τζη σπάλες του ἀντοῦνοῦ τοῦ ἀνωθεν ἀνδρέα διατηνε /¹¹⁷ πεθερος τοῦ ἀνωθεν παπὰ μαρ(κον) καὶ περνουν εἰς το πλοῦτος καὶ εἰς ταφαβόρε ὁ ποῦ ἔχουσινε καὶ δε /¹¹⁸ νέχουσινε χρία τὴ δικαιοσύνη. καὶ ἐκερελάρισε ὁ πτοχὸς ὁ παπὰς δημήτρ(ης) ὕγουν ὁ φιτζη /¹¹⁹ τόρος τῆς ἐκκλησίας καὶ ἐνορί της τοῦ χωρίου ἅγιο σίλλα καὶ δε μπορὶ ὁ πτοχὸς νὰ κάμη τήβοτας /¹²⁰ καὶ φέρει τζῆ μαρτίρους καὶ δε θέλουσινε να τζη ζαμηνάρι ὀνοδάρος γιὰτι ἐχη φαβόρε /¹²¹ καὶ μηλοῦσινε τοῦ νοδάρο καὶ κἀνι ὄξο του νοῦ.

/¹²² + ὑψιλότατη δικαιοσύνη. ἐτοῦτα ταπράγματα ὁ ποῦ κἀνη τὰ Fo 4 κἀνη διατι πέρνετε εἰς τὸ πλοῦτος /¹²³ καὶ εἰς τὸ βέρος ὁ ποῦ ἔχει το πολῆ. καὶ δε φοβάτε μῆδε τὴν δικαιοσύνη. δὲν ἔχει χρία /¹²⁴ καὶ μα τὴν παναγίαν τὴν παρθένον καὶ τὴν ἀλήθην γράφω ὁ τῆ πῶς ἦτοιε ἓνας βασταγαρό /¹²⁵ πουλος. καὶ δεινέχε παρα τὴ μπαλετζοκαμιζόλαν του μόνον. καὶ μῆδε κουκουῶλη ἐφόριε /¹²⁶ μῖδε στηβάνι ἐπότασε. καὶ ἐδὰ ξάζει το πρᾶμα ὁ ποῦ ἔχει αγορασμενον ἓ πα στὸν ἅγιον σίλα φορισι τριάντα /¹²⁷ χιλιάδες δονκάτα καὶ τζη δεκαρχιότες καὶ εἰς τοῦ καλαφάτη ἄλα τόσα. ἀκομὶ καὶ η θυγατέρα /¹²⁸ του η ἀνέξα η παπαδιά ἦπε καὶ λέγει ὁμπροστᾶς τοῦ ἐνορί τοι τοῦ χωρίου ἅγιο σίλα. ἀπάνο εἰς /¹²⁹ τὸν μπόντζον τζη. ὁ τι πὸς ἔχει τόλορα καὶ τζηκήνια ὁ κύρις τζη να τὰ μετρά. με το σταρομοῦζορο /¹³⁰ καὶ δε νέχη χρία κανένα. διατι τονε ρίζασινε ἓ τοῦτοι οἰάπανογεγραμμένοι. ἀποῦ τος ἐπίρε /¹³¹ τὰ πραγματὰ τος εἰς τὸν ἀφέντι τὸν γενεράλε τὸ μολὴν μαδένεμποροῦσανε οἱ πτοχοὶ να βροῦσι /¹³² τὸ δίκιον τος. διατὴ ἦνε πλούσιος. καὶ ἐκῆνη ἢ κακορίζηκοὶ δεινίχασινε να ξοδιάζον σοι καὶ /¹³³ ἐπομένασινε σοσπέζει. διατὴ δεινε μποροῦσασινε νατοῦ στηλόνουση οὐδε πολῆ οὐ δελῆγο μετὰ λόγου τ(ως) /¹³⁴ καὶ ἀποῦ τὴν ἄλη μερᾶ τόνεφοβουντανε.

/¹³⁵ + ἀκομὶ ἠδειξε καὶ τοῦ παπὰ δημήτρη τοῦ ἐνορίτη τοῦ χωρίου ἅγιο σίλα κάπια μονέδα ἀργιρῆ ὁ ποντῆ /¹³⁶ βαστᾶ στὸ σακοῦλην του. μέσα στὴ μπουζουνάραν του καὶ ὅτι καὶ ἀν τοῦ λάχουσι πάντα /¹³⁷ κερδεμένους βγένη ὁ ποῦ τόπε μοναχὸς του.

/¹³⁸ + ἀκομὶ λέγουσι ὁ τι πῶς βαστᾶ μέσα εἰς τὴ σάρκαν του ἐναφῖλακτᾶρι καὶ ἠκουσεν το καὶ αὐτὸ /¹³⁹ ὁ παπὰς καὶ αὐτὰ θέλουσι ἥστε με ἄρτε μάγικα καμωμένα. καὶ δε μπορὶ ποτὲ ἢ δικαιοσύνη /¹⁴⁰ νατοῦ

καμὴ κακῶ. καὶ πολλαὶς βολαῖς τονε κερελάρανε καὶ στέκουνε καὶ ἡ κε-
ρέλαις του αλα δέντο /¹⁴¹ χει χρία. τὸ ὦ πῖον πάντα τονερίζανε εἰς
τὸν ἀφέντη τον γενεράλε εἰς τὴ χώρα καὶ εἰς τὴ βύζητα /¹⁴² καὶ πάντα
κερδεμενος ἤβγενε. καὶ ὁλος ὁ λαὸς ὁ ποῦ πίνεγε στὰ χέριατον. ἄλοι
ἐκερδένασι καὶ ἄλοι /¹⁴³ ἐχάνασοι. μὰ αὐτὸς πάντα ἐκέρδενε ἢ δίκιον
ἦχε ἢ ἀδικο διατὶ βαστᾶ απάνο του ταμαγικά. /¹⁴⁴ μὰ ἀποῦ θέλη να-
τονἐπγιάσι ἄς κατέχη καλᾶ ναβάλη το χέριν του πάρφτας εἰς τη μπου-
ζου /¹⁴⁵ νάραν του να πιási το σακοῦλι του. καὶ ὁ τι ἄλο ἠθελε βρεθῇ
μέσα στη μπουζουνάραν του /¹⁴⁶ ἀκομή καὶ τὸ φιλακτᾶρι ὁ ποῦ ἐχη
μέσα στη σάρκαν του.

/¹⁴⁷ + ἀκομὶ ἐχει καὶ ἓνα ὄν ὀνόματι ἀφέντι τζόρντζη καὶ μαθένι
τονε νὰ γενῇ χειρότερος ἀπὸ κήνο /¹⁴⁸ καὶ ἐποκότισε καὶ πάγι καὶ δέ-
νι τὸ γραματικὸν τοῦ ἀφέντι τοῦ νικολάκη λουμπάρδο μέσα /¹⁴⁹ στὸν
τόπον του. καὶ ἐβάστα καὶ εἰς στελέτο προῖμπιτο. τὸ ὦ ποί (ον) ζῇ
να το μαρτυρίσι. ο γραματικὸς καὶ ο παπάς.

/¹⁵⁰ + ἀκομὶ νερθουσηνε οἱ ἀφέντες οἱ καβαλᾶρι να ζαμνηρι-
στοῦσι ἡγουν ἀφέντις ο οἰκονόμος /¹⁵¹ τῆς ἀγίας αἰκατερίνας τῶν σι-
ναϊτῶν. καὶ ὁ ἀφέντις ὁ νικολάκης λουμπάρδος. ὁποῦ ἔχει τζη /¹⁵² τό-
πους στος σασκναρισμένους καὶ κοντραφαρι τζη διάλιμους καὶ κομαν-
ταμέντα ὁ πον τοῦ ἐχουνε /¹⁵³ καμωμένα καὶ δε ψηφα τήβοτας μόνον
λέγει νανεκαλᾶ ἢ αφέντες του. μα δεν κατέχομεν πῖοι /¹⁵⁴ ἦνε οἱ ἀφέν-
τες του. καὶ πέρνετε εἰς τὰ φαβόρε καὶ εἰς τὸ πλοῦτος. καὶ κάνι ὁ τῷ
τοῦ φένετε καὶ ἐχη επᾶ /¹⁵⁵ εἰς τὸ χωρίον ἐτοῦτο φόρῃσι πεντακόσια
ἐξακόσια οζᾶ. ἐτζη πρόβata ἐγίδια αρνιᾶ. χίρους. βόδια. /¹⁵⁶ ἀγελα-
δομούσχαρα. γάλους. γαϊδάρους. πουλάρια. πουλαρίνες. καὶ οἱ ἀρχον-
τες ὁ ποῦ ἔχουσηνε τον τόπον /¹⁵⁷ τζῆ ἐχη σεντιγιάδους.

/¹⁵⁸ + καὶ τζη ἀνωθεν μαρτῦρους ηγουν τζη χοριάτες. ὄντε ζαμη-
νάρουσι ἐκτὸς δίδουνε φοβέρα να λενε τὴν ἂ /¹⁵⁹ λήθεια καὶ νата ὁμο-
λογούνε τα ἀνωθεν γεγραμένα. διᾶτήνε πλούσιος. καὶ θέλου /¹⁶⁰ σηνε
πὶ πῶς θέλουσην πάγι παλη στα χέρια του.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

(Οἱ ἀριθμοὶ τῶν σημειώσεων ἀναφέρονται στοὺς ἀριθμοὺς τῶν στίχων τοῦ χει-
ρογράφου).

ντιστρέτο ἢ ἰταλ. λέξι distretto = ἐπαρχία.

1.—Ἅγιος Σίλας. Πρόκειται γιὰ τὸ γνωστὸ χωριὸ τῆς ἐπαρχίας Τεμένους,
13,5 χλμ. ἀπὸ τὸ Ἡράκλειο στὸ δρόμο πρὸς τὸ Κανλι Καστέλι. (Βλ. Σ. Σπανά-
κη, Τουριστικὸς Ὁδηγός, Α', σ. 26).

ζουράρης, βενετσάνικη λέξι usuraro = τοκογλύφος. Οἰκογενειακὸ
ἐπώνυμο σήμερα στὸ Βραχάσι Μεραμπέλου.

2.—Ἀνδρέας Μαράς. Γνωστὸ Κρητικὸ ἐπώνυμο τὰ χρόνια τῆς Βενετοκρατίας.

*Ο Σπ. Θεοτόκης (Εισαγωγή εις τὴν ἔρευναν τῶν Μνημείων τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ σ. 81) ἀναφέρει μὲ τὸ ἐπώνυμο αὐτὸ πέντε συμβολαιογράφους καὶ μεταξὺ αὐτῶν τὸν Μιχαὴλ Μαρθά, τοῦ ὁποῦο συμβόλαια δημοσίευσε ὁ Κ. Μέρτζιος στὰ Κρητικὰ Χρονικά, τόμ. ΙΕ΄-ΙΣΤ΄ ΙΙ, σ. 228 ἐξ.

βασταγαρόπουλος = βασταγάρης, βαστάζος, χαμάλης.

διακονιάρης τὸ θηλ. διακονιαρά=ζητιάνος, καὶ σήμερα. Καὶ ῥῆμα διακονῶ = δίδω ἐλεημοσύνη καὶ διακονοῦμαι = ζητιανεύω.

3.—ντετόρε βενετσάνικος τύπος τοῦ ἰταλ. dottore=διδάκτωρ, γιατρός. Σήμερινὸ ἐπώνυμο στὴν Κρήτη Ντετορής, Ντετοράκης.

4.—Μέζερης. Δὲν ἀκούεται σήμερα στὴν Κρήτη. Πιθανὸν εἶναι παραφθορὰ τοῦ misero = μίζερος = ἄθλιος, δυστυχής. Σήμερα στὴν Ἀνατολική Κρήτη δὲν ἔχει αὐτὴ τὴ σημασία ἀλλὰ χαρακτηρίζει τὸν ιδιότροπο στὴ δουλειά του ἢ στὸ φαγητό του. Ἐπώνυμο Μιζεράκης.

ἐγοβερνάριζε governare = κυβερνῶ, διοικῶ, περιποιοῦμαι

φαμέγιος τὸ βενετσάνικο famegio = servitore di una famiglia, ὑπηρέτης. Ἀπ' αὐτὸ τὸ ἀφηρημένο φαμεγική = ὑπηρεσία, σκληρὴ ἐργασία, καὶ σήμερα

5.—βορδονάρος. Σήμερα βορδονάρης ἀλλὰ σπανίζει=ἀγωγιάτης. Ἀπὸ τὸ μεσαιωνικὸ βορδωνάρης, ἀπὸ τὸ βορδώνιον = μικρὸς ἥμιονος. (Βλ. καὶ Μνημεῖα Κρητ. Ἱστορίας ΙΙΙ, σ. 53).

6.—δαμάκι=λιγάκι, καὶ σήμερα. Βλ. Γλωσσάριον Ἑρωτοκρίτου, ἐκδοσὴ Ξανθοῦδίδη.

ἐξεκάτσωσε. Ἀπὸ τὸ ρ. κατσάζω = δὲν ἀναπτύσσομαι κανονικὰ ἀπὸ ἑλλειψή τροφῆς ἢ ἀπὸ ἀρρώστεια. Ξεκατσάζω=ἀναλαμβάνω θυνάμεις, μεγάλων κανονικὰ ὕστερα ἀπὸ καλὴ διατροφή καὶ περιποίηση.

ἐποδιαντρέπη Συνηθέστατο σὲ παλιὰ κείμενα, μὲ τὴ σημασία χάνω κάθε ἐντροπή. Δὲν θέλει ν' ἀποδιαντραπῇ πλιότερα ἢ Ἀρετοῦσα (Α, 1072). Σήμερα συνηθέστερο μὲ τὴ σημασία αὐτὴ τὸ ξεδιαντραπώνομαι.

7.—ἄρχος, ἄρχοντας, ὁ φεουδάρχης στὸν ὁποῖο ὑπηρετοῦσε. βλογῶ=εὐλογῶ, μὲ τὴ σημασία τελῶ τὸ μυστήριον τοῦ γάμου, ὑπανδρεύω. Βλόγα = ἡ τέλεση τοῦ μυστηρίου τοῦ γάμου.

8.—ἀποβγάνω=ἐκδιώκω, διώχνω. Τὸ συναποβγάνω σημαίνει κατευοδώνω.

9.—ζούρα, τὸ ἰταλ. usura=τοκογλυφία.

πειρασμός = ὁ διάβολος, καὶ σήμερα.

10.—κεσταρισμένα ἢ καὶ σταρισμένα ἄγνωστου ἐτύμου. Ἀπὸ τὰ συμφραζόμενα σημαίνει ἐδῶ ὅτι ὀφείλει φόρους.

ἐδᾶ = τώρα, καὶ σήμερα. Βλ. Γλωσσάριον Ἑρωτοκρίτου.

11.—φέδε=πίστη, ἐμπιστοσύνη. Καὶ σήμερα στὴ φράση: δὲν σοῦ κάνω φέδε=δὲν σοῦ ἔχω ἐμπιστοσύνη.

12.—οἱ γονέοι, κρητ. τύπος γονέος, γονέοι,=γονεῖς.

13.—πράμα = πρᾶγμα. Στὴν Κρήτη σημαίνει περιουσία. Τῶν ἀκριβῶ τὰ πράματα οἱ χαροκόποι τρῶν τα. Ἀλλὰ σημαίνει καὶ τίποτε. Πράμα δὲν ἔχω.

ξάζω = ἀξίζω

κατρίνι βενετσάνικο χάλκινο νόμισμα quattrin. Ἡ ἀξία του ἦταν τὸ 1/4 τοῦ soldo (πεντάρα).

14.—λαλεῖ καὶ πάγει. Τὸ λαῶ λέγεται καὶ σήμερα μὲ τὴ σημασία ἐλαύνω, ζῶω, μουλάρι, βούγια. πρόβατα. Παράγωγο τὸ ξολαλῶ = λαλῶ τὰ πρόβατα καὶ τίς αἰγες νὰ περάσουν ἀπὸ τὸν πόρο νὰ τὰ ἀρμέξουν. Ἐδῶ σημαίνει: συνεχίζει.

16.—τροφαρία. Μοῦ εἶναι ἄγνωστη ἡ λέξη. Ἐδῶ μάλλον σημαίνει ἀπάτη.

17.—*Δραγανίγος*. Ἐπώνυμο βενετσάνικο. Μανουῖσος Δραγανίγος Κονίδης ἀναφέρεται στοὺς ὀφειλέτες τοῦ Λασιθιοῦ (Βλ. Σ. Σπανάκη, Συμβολὴ στὴν ἱστορίαν τοῦ Λασιθιοῦ σ. 61). Ὡστε οἱ Δραγανίγοι ἦταν οἱ καθολικοί (φρουδοῦχοι) τοῦ Ἀγ. Σίλα.

18, 106.—*Δεκαρχιώτες*, οἱ, χωριό. Ὁ Βασιλικάτα (Βλ. Σ. Σπανάκη, Μνημεῖα Κρ. Ἱστορίας V, 122) ἀναφέρει χωριό *Δεκαρχιώτες* στὸ Καστέλι Μπελθεντέρε. Ὁ Καστροφύλακας (Κ 96) ἀναφέρει στὸ Castel Belvedere τὸ χωριό Dhecarfiotes μὲ 20 κάτ. Σήμερα δὲν ὑπάρχει.

18, 106.—*Καλαφάτης*. Χωριό. Τὸ ἀναφέρει καὶ αὐτὸ ὁ Βασιλικάτα στὸ Καστέλι Μπελθεντέρε, καὶ ὁ Barozzi (fo 25r) καὶ ὁ Καστροφύλακας (Κ 96) Calaffati μὲ 20 κάτοικοι. Ἀναφέρεται ἐπίσης στὴν τούρκικη ἀπογραφὴ τοῦ 1671. Σήμερα δὲν ὑπάρχει οὐτ' αὐτό. Τὰ ἐρείπιά του εἶναι στὴν περιοχὴ Χανδροῦ—Μουσοῦτα—Πουλιάς. (Βλ. Ν. Σταυρινίδη, Ἀνέκδοτα ἐγγραφα τῆς Τουρκοκρατίας ἐν Κρήτῃ, Κρητ. Χρονικὰ Α', 120).

20.—*πρατικό*, μέτρο σιτηρῶν. Τὸ 1/4 τοῦ μουζουριοῦ. Ζυγίζει 4 ὀκάδες κακορίζικος αὐτὸς ποῦ ἔχει κακὸ ριζικό=μοῖρα, τύχη, κακόμοιρος· κάνει τὸν κακορίζικο=προσποιεῖται τὸν κακόμοιο.

ζαμινάρε τὸ ἰταλ. esaminare=ἐρευνᾶ, ἐξετάζω, ἀνακρίνω.

28.—*ἀνέ*=ἐάν, ἄν. Καὶ σήμερα. Ἀνέ πιστεύεις στὸ Θεό!

30, 94.—*Νικολὸς Σαμπαδής*. Μοῦ εἶναι ἄγνωστο τὸ ἐπώνυμο.

31.—*Ἀνδρέας Ζουράρης*. Πρόκειται γιὰ τὸν παραπάνω Ἀνδρέα Μαῖα. Συνεπὼς τὸ Ζουράρης ἐδῶ εἶναι παρωνύμιο.

32.—*Πρωτοσύλλης*=Ἰούλιος. *Δευτεροσύλλης*=Ἰούλιος. Σπάνια σήμερα.

33.—*ταγή*,=βρώμη καὶ σήμερα.

36.—*τορνέσα*, τὰ, γαλλικὸ νόμισμα tornese τῆς πόλης Tours ἴσης ἀξίας μὲ τὸ φράγκο καὶ τὴ λιρέτα, ποῦ κυκλοφοροῦσε τότε καὶ στὴ Βενετία.

39.—*Μιχαὴλς Καπέλας*. Βενετσιάνικο ἐπώνυμο Cappello ποῦ σῶζεται καὶ σήμερα *Καπελάκης*.

42.—*φαμελίτης*=οἰκογενειάρχης καὶ σήμερα

44.—*ξυλοκέρατα*. Ἡ σημερινὴ ὀνομασία *χαρούπια* φαίνεται νὰ ἐπικράτησε κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν. Ἡ λ. ἀπὸ τὸ ἀραβ. carrûba.

45.—*μίστατο*. μέτρο γιὰ τὸ κρασί καὶ τὸ λάδι, διαφορῆτικὸ βάρους στὰ διάφορα μέρη τῆς Κρήτης, 8-10 ὀκάδες. Βλ. λεπτομερῶς Σ. Σπανάκη, Ἡ ἔκθεσις τοῦ δούκα τῆς Κρήτης Ἰωάν. Σαγκρέντο, Κρητ. Χρον. Γ', 525.

57.—*ἀσασίνος assassino*=δολοφόνος, φονιάς.

58.—*Γεωργάκης Κουστομοίρης*. Στὸν κατάλογο τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ Χάντακα ἀναφέρεται ὁ Ἅγιος Ἰωάννης τοῦ *Κωστομοίρη* καὶ ὁ Καστροφύλακας (Κ 92) ἀναφέρει τὴ συνοικίαν τοῦ Χάντακα Ἀγίου Ἰωάννη τοῦ Κωστομοίρη. (Βλ. G. Gerola, Topografia delle chiese della città di Candia, Bessarione, p. 246).

καρένιος=καρυδένιος. Καρὰ λέγεται στὴν Κρήτη ἢ καρυδιά.

59.—*στιμάρω* ἀπὸ τὸ ἰταλ. stimare=ἐκτιμῶ. Καὶ σήμερα *στιμέρνω* καὶ *στιμαδόρος*=δ ἐκτιμητὴς ἀγροζημιῶν.

μαραγκὸς κοινὸ καὶ σήμερα. ἀπὸ τὸ βενετσάνικο marangon=ξύλουργός.

60.—*ἄξάι* δοχεῖο χωρητικότητος 1/16 τοῦ μουζουριοῦ, κυρίως γιὰ ὄσπρια. *ἑξάγι*.

16 ἄξάγια = 1 μουζούρι

8 ἄξάγια = 1 πινάκι

4 ἄξάγια = 1 πρατικό

Τὰ μέτρα αὐτὰ χρησιμοποιοῦνται καὶ σήμερα γιὰ νὰ καθορίσουν καὶ τὴν ἔκταση ἄγρου. Χωράφι 1 ἄξαγιου, ἐνὸς μουζουριοῦ κλπ. εἶναι αὐτὸ ποῦ χρειάζεται ἓνα

ἀξάϊ ἢ ἓνα μουζούρι σπόρο. Σὲ τοιχογραφίες κολασμένων σὲ ἐκκλησίες τῆς Κρήτης τιμωρεῖται στήν κόλαση καὶ ὁ βαρναξιαστῆς μυλωνᾶς, ποὺ δὲν ζυγίζει σωστά καὶ κλέβει ἀπὸ τῆ ζυγαριά.

ρίγλι. Τὴν περίοδο ἐκείνη τὸ μέτρημα τῶν σιτηρῶν γινόταν μὲ τὸ μουζούρι, ποὺ ἦταν ἓνα χάλκινο δοχεῖο, χωρητικότητάς 16 ὀκάδων. Στὰ χεῖλη τοῦ ἦταν προσαρμοσμένος ἓνας ξύλινος ἢ μετἀλλινος κανόνας (riga ἢ regola) ποὺ περιστρεφόταν καὶ ἰσοπέδωνε τὸ σιτάρι μέχρι τὰ χεῖλη τοῦ δοχείου. Τότε ἡ περιεχομένη ποσότητα λεγόταν ρίγλι. Ὅταν δὲν χρησιμοποιούνταν ἡ ρέγκολα τὸ σιτάρι σχημάτιζε πυραμίδα πάνω ἀπὸ τὰ χεῖλη τοῦ δοχείου, cumulo καὶ τότε ἡ περιεχομένη ποσότητα λεγόταν κουμουλάρι. (cumulo=σωρός, καὶ cumulare=συσσωρεύω). Σῶζεται καὶ ἡ παροιμία: ἀπὸν περγελάξει ρίγλι τὰ παθαίνει κουμουλάρι.

64.—ἐσασινάρισε πιθανὸν ἐννοεῖ ἀσασινάρισε ἀπὸ τὸ assassinare=δολοφονῶ, καταστρέφω, φθείρω. βλ. παραπάνω ἀσασίνο στίχ. 57.

65.—Ταγόντζας ἄγνωστο ἐπώνυμο.

68.—Καφάτος λεγόμενος Φαλιέρος γνωστὸ βυζαντινὸ ἐπώνυμο.

69.—μονιτάρου=ἐντελῶς. Σήμερα ἀκούεται ὁλομονιτάρου. Βλ. Γλωσσάριο Ἑρωτοκριτοῦ.

72.—Γιαννάς Μπασταρτέλο. Τὸ ἐπώνυμο ἀπὸ τὸ ἰταλ. bastardello=ἐκθετός, μπάσταρδος.

73.—βλαφτεντονε. Τὸ βλάφτομαι λέγεται καὶ σήμερα γιὰ ἔγγυο ποὺ ἔχει ἀσυνήθιστες ὀρέξεις. Τὸ οὐσιαστικὸ βλαψίδι. Τὸ βλαψίδι τῆς τὸ ζητᾶ.

74.—θωρῶ=παρατηρῶ, βλέπω. καὶ σήμερα.

75.—πηκταρά, μπηχτή. μπήχνω. κτύπημα κάθετο.

ἦδωκε κάτω=ἔπεσε κάτω. καὶ σήμερα: ἦδωκε στὴ θάλασσα, στὸ πηγάδι καὶ ἐπνίγηκε.

78.—ἀμπελικὸς ὁ φύλακας τοῦ ἀμπελιοῦ, ἀγροφύλακας· καὶ σήμερα.

Ἀγία Κατερίνα τῶν Σιναϊτῶν. Τὸ γνωστὸ μοναστήρι τοῦ Χάντακα.

80.—κοπέλι καὶ σήμερα, παιδί.

81.—φιλιότσο καὶ σήμερα. ἀναδεκτός, ἀπὸ τὸ βενετσάνικο figliozzo.

82.—μέσα ὅπου τὰ ἔτρωγε=ἐνῶ τὰ ἔτρωγε. καὶ σήμερα: μέσα ποὺ ἤμουν ἔτοιμος νὰ φύγω ἦρθε.

83.—γλοτζαῖς=κλωτσές.

84.—Καλλή λέγεται καὶ σήμερα ἡ Καλλιόπη.

88.—γρᾶ=γραῖα.

Ψείρανα. Ἐπώνυμο Ψείρης ὑπάρχει καὶ σήμερα στὸ Ρέθυμνο.

89.—μαντηλίδα. Τὸ γνωστὸ φυτὸ μὲ τὰ κίτρινα λουλούδια, ποὺ λαχανεύεται καὶ σήμερα. Χρυσάνθεμον τὸ στεφανωματικόν.

γλακῶ καὶ στὴ Δυτικὴ Κρήτη λακῶ καὶ σήμερα=τρέχω. Τὸ οὐσιαστικὸ γλάκι. Τοῦ ποντικοῦ τὸ γλάκι ὥς τὴν ἀλευροδόχη.

93.—Ἐργίνα βαπτιστικὸ ὄνομα γυναικῆς συνηθισμένο παλαιότερα· τὸ ἰταλικὸ Regina.

94.—Γυαλινᾶς· παλαιότερος τύπος, ποὺ ἀπαντᾶται ἀπὸ τὸ 1271 (βλ. Imbreviature di Pietro Scardon, Torino 1942 No 260, 400) στὴν Κρήτη τοῦ σημερινοῦ ἐπώνυμου Διαλυνᾶς.

97.—βροῦβες· ὅλα τὰ ἄγρια χόρτα ποὺ λαχανεύονται. Συνηθισμένη τροφή τῶν Κρητικῶν σ' ὅλες τίς ἐποχές.

ορνάκι ρυάκι.

χώρα ἔλεγαν τότε ἀλλὰ καὶ σήμερα τὴν πόλη. Στὴν ἀνατολικὴ Κρήτη Χώρα

ἦταν τὸ Ἡράκλειο, στὴν περιοχή τοῦ Ρεθύμνου τὸ Ρέθυμνο καὶ τῶν Χανίων τὰ Χανιά. Χώρα Σφακιῶν λέγεται καὶ ὁ ἄλλοτε μέγας συνοικισμὸς τῆς ἐπαρχίας.

103.—*Ξώπορτο*. Ὁ παλιὸς βυζαντινὸς Χάντακας εἶχε μιὰ Πόρτα μεταξὺ τοῦ δημοτικοῦ μεγάρου «Ἀκτάρικων» ὅπου ἡ Βικελαία Βιβλιοθήκη καὶ τῆς νέας οἰκοδομῆς τοῦ τετραγώνου 50. Στὴν περιοχή ἔξω ἀπὸ τὴν Πόρτα ὑπῆρχαν ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ προάστεια, οἱ λεγόμενοι *Βούργοι*, ποὺ τὰ ἔλεγαν μὲ ἓνα ὄνομα *Ξώπορτο*, ποὺ δηλοῦσε ὅλες τὶς συνοικίες ἔξω ἀπὸ τὴν Πόρτα.

104.—*κασιβελα*, τὰ ἀσημαντα πράγματα.

107.—*καρπός*, εἰδικὰ λέγεται καὶ σήμερα τὸ σιτάρι ἢ κριθάρι, τὰ δημητριακὰ γενικά.

κουράδι, ἀρχαιότατη ἐλληνικὴ, ποιμενικὴ λέξις συνηθέστατη στὴν Κρήτη ποὺ σημαίνει ποῖμνιον. Καὶ *κουραδόρης* λέγεται ὁ ἰδιοκτῆτης μεγάλου ποιμνίου. Ἡ λέξις ἀπὸ τὸ κείρω, κουρεύω.

111.—*κύρης*. Μεσαιωνικὴ ὀνομασία τοῦ πατέρα. κύριος, ἀφέντης. καὶ σήμερα.

113.—*κακαθρωπίζω*. καὶ σήμερα. Οἱ πεθαμένοι κακαθρωπίζου καὶ γίνονται καλλικάντζαροι καὶ βλάπτουν τοὺς ζωντανούς.

114.—*κομανταμέντο* τὸ ἰταλικὸ *comandamento*=δικαστικὴ ἐντολή.

116.—*κοντραφάρε*=*contraffare*=παραποιῶ, παραχαράττω.

117.—*φαβόρε favore*=εὖνοια, προστασία, ἐπιρροή.

118.-140.—*κερελάρε querelare*=κατηγορῶ, ἐνάγω. καὶ *κερέλα querela*=ἀγωγὴ, κατηγορία.

ὀφιτζιατόρος ufficiatore=λειτουργός, παπᾶς.

125.—*μπαλετζοκαμιζόλα* καμιζόλα γινομένη ἀπὸ χοντρὸ ὕφασμα· παλέτσα λένε καὶ σήμερα χοντρὸ καὶ μεγάλο σακκὶ γιὰ νὰ μεταφέρουν τὰ ἄχρεα ἀπὸ τὸ ἄλῳν.

126.—*ἐπότασε* τὸ ρ. ἀποτάσσω στὴν Κρήτη σημαίνει ἀποκτῶ, ἔχω.

φόρηση ἴσως τὸ σημερινὸ ἀφόρεση καὶ συνηθέστερο κακαφόρεση=ὑποψία καὶ κακαφοροῦμαι=ὑποψιάζομαι.

129.—*μπόντζο* τὸ βενετσάνικο *ponzo* καὶ ῥήμα *ponzer* ποὺ σημαίνει ἐκτός ἀπὸ τὰ ἄλλα καὶ θίγω, τσιμπῶ, ἐρεθίζω, προκαλῶ.

ἀπάνω στὸν μπόντζο τζή=ὅταν θέλει νὰ προκαλέσει κανένα ὑπερηφανευόμενῃ.

131.—γενεράλε *Molín* Πιθανότατα ὁ Francesco Da Molin, *proveditor Generale in Candia*, 1628.

134.—*μερά*=μεριά.

136.—*μπουζουνάρα* Συνηθέστερος τύπος σήμερα *μπουζουνέρα* καὶ *μπουζούκα*=τσέπη. καὶ *μπούζουνας*=ἡ κάτω ἄκρα τοῦ σακκιοῦ ἢ τοῦ ἄσκιοῦ.

138.—*φυλαχτάρι* περιάπτον, χαμαῖλι.

139.—*ἄρτε μάγικα arte magica*=μαγανεία.

148.—*ἐποκόνησε* ἐτόλμησε, ἀποκοτῶ καὶ ἀποκοθιά. Βλ. Γλωσσάριο Ἑρωτοκρίτου.

149.—*στελέτο stiletto* στιλέτο, μαχαίρι.

προῖμπιτο ἀπαγορευμένο. *proibire*=ἀπαγορεύω.

152.—*Σασκιαρισμένους*; διὰ λιμούς;

157.—*σεντιγιάνδους*;

